

Scientific Solutions to Return to the Quran with an Emphasis on Interpretation Solutions from the Perspective of the Supreme Leader*

Morteza Khalilizadeh ¹

Ali Asghar Shoaei ²

Ali Akbar Farahi Bakshaish ³

Abstract

Returning to the Quran is one of the social theories of Islamic thinkers that has been proposed in the last two centuries to get rid of the decline and backwardness of Islamic societies. To create such a movement at the level of Islamic society, we need solutions that can be used to return to the Quran in its true sense. The supreme leader of the Islamic revolution in the contemporary era, as one of the leaders of this awakening movement, has recommended scientific solutions to return to the Quran, and paying attention to such solutions will be effective in the development of the Quranic culture and will lead to a return to the Quran at the community level. The Research method in this article is descriptive-analytical and with a historical approach using library documents. The results of the Research indicate: that the solutions of the Supreme Leader for this purpose are: providing a correct and comprehensive interpretation of the Quran, creating disciplines to enter the field of social interpretation of the Quran, Islamizing humanities based on Quranic principles, creating the necessary platforms for theorizing Quranic in humanities and creating Quranic education.

Keywords: Quran, Science, Interpretation, Return to Quran, Solution, Position of Supreme Leader.

---

*. **Date of receiving:** 05 April 2022, **Date of approval:** 30 June 2022.

1. Master in Quranic Sciences, University of Ilam; (morteza.khalilizadeh1357@chmail.ir).

2. Assistant Professor, University of Quranic Sciences and Education; (shoaei114@gmail.com).

3. Ph.D. in Comparative Exegesis, Al-Mustafa International University, [Corresponding Author]; (aafb1358@yahoo.com).

راهکارهای علمی بازگشت به قرآن با تأکید بر راهکارهای تفسیری از دیدگاه مقام معظم رهبری*

مرتضی خلیلی‌زاده^۱ و علی‌اصغر شعاعی^۲ و علی‌اکبر فراهی بخشایش^۳

چکیده

بازگشت به قرآن یکی از نظریه‌های اجتماعی اندیشمندان اسلامی است که در دو سده اخیر برای رهایی از انحطاط و عقب‌ماندگی جوامع اسلامی مطرح شده است. برای ایجاد چنین جنبش و حرکتی در سطح جامعه اسلامی، نیازمند راهکارهایی هستیم که بتوانیم با کاربست آن به معنای حقیقی به قرآن بازگردیم. رهبر معظم انقلاب در دوران معاصر به‌عنوان یکی از سردمداران این جنبش و حرکت بیدارگرانه، راهکارهایی را از جنبه علمی برای بازگشت به قرآن توصیه کرده‌اند که توجه به چنین راهکارهایی در توسعه فرهنگ قرآنی مؤثر بوده و باعث بازگشت به قرآن در سطح جامعه خواهد بود. روش تحقیق در این مقاله به‌صورت توصیفی - تحلیلی و با رویکرد تاریخی با استفاده از اسناد کتابخانه‌ای است. نتایج تحقیق نشان می‌دهد: راهکارهای مقام معظم رهبری (دامت برکاته) برای این منظور عبارت‌اند از: ارائه تفسیر صحیح و همه‌فهم از قرآن، ایجاد رشته‌هایی جهت ورود به عرصه تفسیر اجتماعی قرآن، اسلامی سازی علوم انسانی بر اساس مبانی قرآنی، ایجاد بسترهای لازم جهت نظریه‌پردازی قرآنی در علوم انسانی و ایجاد آموزش و پرورش قرآنی.

کلیدواژه‌ها: قرآن، علم، تفسیر، بازگشت به قرآن، راهکار، مقام معظم رهبری.

* تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۱/۱۶ و تاریخ تأیید: ۱۴۰۱/۰۴/۰۹.

۱. کارشناسی ارشد علوم قرآن دانشگاه ایلام؛ (mortezakhalilizadeh1357@chmail.ir).

۲. استادیار دانشگاه علوم و معارف قرآن کریم؛ (Shoaei@quran.ac.ir).

۳. دانش‌آموخته دکتری تفسیر تطبیقی جامعة المصطفی ص العالمیة [نویسنده مسئول]؛ (aafb1358@yahoo.com).

مقدمه

روش‌ها و راهکارهای علمی در موفقیت اندیشه‌ها و نظریه‌های اجتماعی - سیاسی نقش محوری و حساسی دارند، به گونه‌ای که باعث بارور شدن اندیشه‌های نو و قدرت یافتن آن نظریه‌ها می‌شوند. برای بازگرداندن قرآن کریم به صحنه اجتماع و سیاست نیز نقش دانش و روش‌های علمی بسیار با اهمیت است. این راهکارها که در جنبه نظری بیان شده است، باعث حضور پررنگ و عالمانه قرآن در اندیشه و نظرات علما و اندیشمندان شده است. بسیاری از اندیشمندان مسلمان برای اینکه جامعه اسلامی را از انحطاط داخلی نجات دهند، به راهکارهایی اشاره کرده‌اند که عمل به آن‌ها باعث نجات مسلمانان از مشکلات فراروی آنان خواهد شد. در ادامه مهمترین راهکارهای علمی که از طرف اندیشمندان مسلمان و خصوصاً مقام معظم رهبری (دامت برکاته) برای بازگشت حقیقی به قرآن بیان شده است، ذکر می‌گردد. این مقاله با استفاده از روش توصیفی - تحلیلی و با رویکرد تاریخی، با استفاده از منابع کتابخانه‌ای به بررسی دیدگاه‌های مقام معظم رهبری درباره نظریه بازگشت به قرآن پرداخته است و بعد از تحلیل و بررسی دیدگاه‌های ایشان به ارائه راهکارهایی جهت بازگشت حقیقی به قرآن پرداخته است. در زمینه پیشینه بحث، اثر مستقلى از کتاب، پایان‌نامه و مقاله در دست نیست؛ البته برخی از مقالاتی که ارتباط اندکی با مسئله این مقاله دارد، یافت شده است. به عنوان مثال مقالات «علوم انسانی و جایگاه آن از دیدگاه مقام معظم رهبری»، میرزا بابایی، ۱۳۸۹؛ «بررسی حوزه علوم انسانی از دیدگاه مقام معظم رهبری» پورطهماسبی و تاجور، ۱۳۸۸؛ «ابعاد و مؤلفه‌های تحول در علوم انسانی در اندیشه مقام معظم رهبری و دلالت‌های آن بر علوم انسانی مطلوب جمهوری اسلامی»، قلی‌پور، حسین و چیت‌سازان، علیرضا، راهبرد فرهنگ، شماره ۳۷، بهار ۱۳۹۶؛ به برخی از مباحث مربوط به علوم انسانی و ضرورت و اهمیت پرداخته‌اند؛ اما در رابطه راهکارهای علمی بازگشت به قرآن با توجه به اندیشه مقام معظم رهبری بحثی وجود ندارد و فاقد پیشینه است.

الف. مفهوم شناسی بازگشت به قرآن

«بازگشت به قرآن»، «رجوع به قرآن» و «عود الی القرآن» از واژگانی است که در این تحقیق به کار رفته است.

اول. بازگشت در لغت

از لحاظ لغوی واژه بازگشت، مصدر مرکب به معنای مراجعت، عود، رجعت، ارتجاع، انقلاب و رجوع است (دهخدا، لغت‌نامه دهخدا، ۱۳۷۷: ماده بازگشت) که معادل انگلیسی واژه «restoration» است (بريجانيان، فرهنگ اصطلاحات فلسفه و علوم اجتماعي، ۱۳۷۳: ۷۵۷).

دوم. بازگشت در اصطلاح

دعوت به قرآن، از ابتدای نزول قرآن و ظهور اسلام در عصر نبوی به اشکال و شیوه‌های گوناگونی توسط پیامبر اکرم ﷺ مورد تأکید قرار گرفته است که هرکدام دارای مفاهیم مختلفی است که بارزترین آن‌ها را در اینجا بیان کرده، سپس مفهوم موردنظر خویش را مشخص می‌کنیم.

۱. قرآن، تنها مرجع تشریع

قرآن کریم به عنوان یکی از منابع تشریع و قانون‌گذاری در اعتقاد اکثر مسلمانان است؛ اما داشتن دیدگاهی مبنی بر اینکه قرآن تنها منبع تشریع و قانون‌گذاری باشد، ادعای برخی از مسلمانان است. از جمله ادله این گروه: جامعیت قرآن کریم و بی‌نیازی آن به سنت، غیرقابل اعتماد بودن احادیث از لحاظ سندی، ابلاغ وحی، وظیفه اصلی پیامبر اکرم ﷺ و بیان و تبیین بودن قرآن. برای نقد این دیدگاه و پاسخ به ادله ایشان به منابع موردنظر در نقد دیدگاه قرآنیون مراجعه شود (ر.ک: ناصح و همکاران، بررسی و نقد دیدگاه‌های قرآنی و حدیثی قرآنیون اهل سنت، ۱۳۹۳).

۲. خارج کردن قرآن از مهجوریت

در این اصطلاح، قرآن را باید از دست گورستان‌ها و تزئین طاقچه‌ها نجات داد و آن را به میدان جامعه آورد و همانند دروس دیگر (فقه، اصول، منطق، فلسفه و...) جزء برنامه کتاب‌های آموزشی قرار داد و روزانه باید آن را دید و خواند و شنید (بسته‌کار، مناره‌ای در کویر، ۱۳۷۸: ۱۸۶). از خصایص این نوع تلقی از بازگشت به قرآن، توجه به فنون گوناگون قرآن همانند: تجوید، بلاغت و معانی و به‌طور خلاصه ابعاد لغوی قرآن است؛ و این شیوه، مخالفتی با دیگر منابع تشریع همانند سنت و غیره ندارد. این نوع تلقی و برداشت از بازگشت به قرآن گرچه لازم و ضروری است؛ اما کافی نیست، چون تنها با این نگرش نمی‌توان امت اسلامی را از وضع نابسامان کنونی نجات داد و موجب وحدت بین امت اسلامی شد. وجود حافظان فراوان و قاریان خوش‌الحان و اساتید فنون لغوی، از تجوید گرفته تا بلاغت و معانی و ادبیات عرب و نیز برنامه‌های متعدد و فراوان مربوط به آموزش قرآن و برگزاری مسابقات بین‌المللی قرآن در کشورهای اسلامی، مؤید و شاهد این مدعاست.

۳. اولویت در تشریع، حضور در اجتماع و عمل به مفاهیم فردی و اجتماعی قرآن

در این مفهوم، قرآن در مرتبه نخست تشریع، قرار دارد و این نوع تلقی از بازگشت به قرآن، به مفهوم حذف دیگر مراجع تشریع، همانند سنت نیست. بلکه موضوع سخن، اولویت در تشریع با تصحیح و اصلاح زوائد موجود در تفاسیر قرآنی و تأکید بر هدایت‌گری قرآن و نیز دقت در صحت و سقم احادیث است.

بازگشت به قرآن در این اصطلاح، محور شعار نهضت‌های اسلامی به خصوص در سده اخیر قرار گرفته است. غالب مفسران دوران معاصر از قبیل محمدعبد در تفسیر المنار، علامه طباطبایی در تفسیر المیزان، سید قطب در تفسیر فی ظلال القرآن، فضل الله در تفسیر من وحی القرآن، مکارم در تفسیر نمونه و جوادی آملی در تفسیر تسنیم، چنین رویکردی به قرآن داشته و با اتخاذ روش تفسیر اجتماعی در تفسیر قرآن به رفع مشکلات اجتماعی جامعه دست زده‌اند.

با توجه به اینکه معنای اصطلاحی اول و دوم موردپذیرش نبوده و دارای نقدهایی است، معنای اصطلاحی سوم یعنی اولویت در تشریع بودن قرآن، حضور در اجتماع و عمل به مفاهیم فردی و اجتماعی آن، مراد از بازگشت به قرآن در این تحقیق است.

ب. راهکارهای علمی - تفسیری بازگشت به قرآن با تأکید بر دیدگاه مقام معظم رهبری

بازگشت به قرآن در صحنه زندگی اجتماعی یکی از خواسته‌های به حق بزرگان در طول حیات اسلام است که با تلاش‌های زیادی هم همراه بوده است. برای این منظور راهکارهایی کاربردی از طرف اندیشمندان اسلامی مطرح شده است که در اینجا با اشاره به راهکارهای علمی - تفسیری مقام معظم رهبری در رسیدن به جامعه آرمانی که قرآن در رأس آن قرار دارد، به بررسی این راهکارها پرداخته می‌شود.

۱. ارائه تفسیر صحیح و همه فهم از قرآن

فهم و تفهیم قرآن کریم از ضروری‌ترین اموری است که دانشمندان اسلامی از آغاز نزول این کتاب الهی در جهت رسیدن به آن تلاش نموده‌اند. شناخت جایگاه آیات قرآن کریم، شأن نزول، فضای نزول، احکام و معارفی که آیات متعدد قرآن به آن اشاره دارد و صدها مورد دیگر که در تفسیر قرآن کریم مطرح است، باید با زبانی علمی و درعین حال ساده و همه‌فهم بیان گردد تا همه بتوانند از این سفره نعمت الهی منتعم شوند. البته در بسیاری از موارد که تبیین معارف عالی و ژرف قرآن در قالب کلمات ساده و کوتاه نمی‌گنجد و فهم آن معارف حتی برای خیلی از دانشمندان نیز سخت است، بسی مشکل و در برخی موارد محال است که بتوان آن مطلب را به مخاطب تفهیم کرد؛ اما در غالب موارد می‌توان با استفاده از روش مناسب و شیوه راحت و صحیح مطالب را به ذهن مخاطب انتقال داد.

از دیدگاه مقام معظم رهبری (دامت برکاته)، یکی از مهمترین ویژگی‌های تفسیر قرآن، سادگی، روان و قابل فهم بودن برای همه مخاطبان است. ایشان تنها به حکمت و یا ترجمه تحت‌اللفظی آیات قرآن اکتفا نکرده، بلکه برای تفسیر خود مصداق روز و عینی می‌آورند. با دقت در بیانات تفسیری و کتاب‌های تفسیری ایشان، روش ایشان در تفسیر آیات قرآن، در عین اینکه روش علمی است؛ اما هدف تفهیم مطلب در قالبی ساده و روان برای مخاطب است.

معظم له ضرورت آشنایی با تفسیر قرآن و معارف قرآن را لازم دانسته و می‌فرماید: «خواندن قرآن، از اول تا آخر، یک چیز لازمی است. باید قرآن را از اول تا آخر خواند؛ باز دوباره از اول تا آخر؛ تا همه‌ی معارف قرآنی یکجا با ذهن انسان آشنا شود. البته معلمینی لازم‌اند تا برای ما تفسیر کنند، مشکلات آیات را تبیین کنند، معارف آیات و بطون آیات الهی را برای ما بیان کنند.» (بیانات در دیدار قاریان قرآن، ۱۳۸۹/۰۴/۲۴).

مقام معظم رهبری (دامت برکاته) ضرورت تفسیر نگاری برای گروه‌های مختلف اجتماعی را بیان کرده و معتقد است، «یکی از قدم‌های اولیه برای تفهیم قرآن در جامعه این است که کاری کنیم تا مردم ما با ترجمه قرآن آشنا شوند. البته در این زمینه کارهای زیادی شده و ترجمه‌های خوبی ارائه شده است، ولی نخست باید فرهنگ رجوع به ترجمه را باب کنیم؛ ثانیاً در جاهایی ترجمه کافی نیست و تفسیری در سطح دانشجو، استاد، دانشمند و در سطح عامه مردم لازم است تا سطوح مختلف مردم بتوانند از قرآن استفاده کنند. چنین نوع تفاسیری را در حال حاضر نداریم.» (بیانات مقام معظم رهبری در دیدار با طلاب و علمای حوزه علوم قرآنی، ۱۳۸۳/۱۲/۱۷).

رهبر انقلاب در توصیه‌ای به جوانان قرآنی می‌فرماید: «به تفاسیر مختصر، در حد وسع - به قدری که مجال دارید - حتماً نگاه کنید. قرآن انسان را بصیر می‌کند؛ نسبت به معارف الهی، انسان را آگاه می‌کند؛ از اشتباه کردن انسان جلوگیری می‌کند و در بسیاری از موارد، راه را به انسان نشان می‌دهد.» (بیانات در دیدار با شرکت‌کنندگان یازدهمین دوره‌ی مسابقات قرآنی، ۱۳۸۱/۰۷/۱۶).

معظم له در دیداری که با هنرمندان داشتند، یکی از ویژگی‌های قرآن کریم را استفاده از عنصر هنر در تفهیم مطالب بیان کرده و معتقدند: «ما نیز باید از این ویژگی استفاده کنیم و مطالب و معارف ناب قرآنی را با زبان هنر و رسانه به فهم عموم مردم جهان برسانیم. ما باید با ریزه‌کاری‌های هنر آشنا باشیم و البته در فضای معنوی هم قرار بگیریم تا بفهمیم قرآن چه می‌گوید... غرض این‌که فقط گنجایش بیان هنری قادر به بیان بسیاری از مفاهیم قرآنی است؛ فقط به وسیله‌ی هنر می‌شود این مفاهیم را درک کرد» (بیانات در دیدار هنرمندان و سینماگران، ۱۳۷۳/۱۱/۰۳).

تحلیل و بررسی

تفسیر قرآن کریم و شناخت معارف آن، از زمان نزول قرآن مورد توجه ویژه معصومین (علیه السلام) (معرفت، تفسیر و مفسران، ۱۳۷۹: ۴۳۳-۵۲۶)؛ و اصحاب و یاران رسول خدا ﷺ بوده است (ر.ک: سیوطی، الاتقان فی علوم القرآن، ۱۴۲۱: ۴/۲۳۳؛ معرفت، تفسیر و مفسران، ۱۳۷۹: ۱/۱۸۷-).

۲۸۶؛ به گونه‌ای که در راه کسب آن تلاش‌های فراوانی انجام داده و نگاه‌های بی‌شماری در این راه از ایشان به یادگار مانده است. این مهم، زمانی به کمال می‌رسد که با توجه به معیارهای تفسیر صحیح انجام گرفته و نتایج آن قابل استفاده برای همگان باشد؛ وگرنه چه بسا تفسیرهای انحرافی که توسط اشخاصی نگاشته شده و مایه انحراف و دوری از کلام الهی گشته است؛ یا نگاه‌هایی که نه تنها غموض و پرده را از الفاظ قرآن برطرف نکرده، بلکه بر فهم قرآن، چنان پرده ضخیمی انداخته که فهم روشن و شفاف آن را در هاله‌ای از ابهام قرار داده است. از این رو، تبیین معیارهای تفسیر صحیح و همه فهم قرآن از ضروریات این علم مهم است.

تفسیر قرآن در اصطلاح دانشمندان علوم قرآنی و تفسیر به گونه‌های متعددی تعریف شده است (زرکشی، البرهان فی علوم القرآن، ۱۴۰۸: ۱۴۸/۲؛ زرقانی، مناهل العرفان فی علوم القرآن، ۱۹۸۸: ۴/۲؛ معرفت، ۱۳۷۹: ۱۷/۱-۱۸). با توجه به دیدگاه مفسران و صاحب‌نظران علوم قرآنی، در تعریف تفسیر قرآن باید خصوصیات زیر ملاحظه شود: کشف، توضیح و بیان الفاظ مشکل قرآن، تبیین و پرده‌برداری از چهره قرآن بر اساس قوانین محاوره و مفاهیم عرفی، تبیین مقصود و مراد خداوند از آیات قرآن و اطلاعات مربوط به مفهوم و معنای آیات قرآن کریم. از این رو، تفسیر باید از سنخ مدلول‌های لفظی باشد و اختلاف در تفسیر، صرفاً به چگونگی کشف و بیان مدلول و مفاهیم لفظی آیات برمی‌گردد. با توجه به اینکه تفسیر قرآن، به معنی کشف و بیان و پرده‌برداری از چهره مخفی برخی از آیات قرآن است، نگارش تفاسیر همه‌فهم که قابل استفاده برای همگان باشد، همان مرادی است که مفسران قرآن در پی رسیدن به آن بودند.

یکی از توصیه‌هایی که رهبر معظم انقلاب (دامت برکاته)، درباره تفسیر قرآن بیان کرده‌اند، تدوین تفسیر بر اساس نیازهای مخاطبان از قبیل: تفسیر برای کودکان، نوجوانان، جوانان، زنان، مردان، دانشگاهیان، حوزیان، کارگران، کارمندان و... است که در سال‌های اخیر برخی از مفسران به چنین نگارش‌های در تفسیر قرآن اقدام کرده‌اند که در ادامه به بخشی از این فعالیت‌های تفسیری اشاره می‌شود.

۱- تفسیر قرآن برای کودکان و خردسالان؛ پیام‌های آسمانی، مرتضی دانشمند، قم: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، مرکز فرهنگ و معارف قرآن، ۱۳۹۷.

۲- تفسیر قرآن برای نوجوانان؛ نرم‌افزار تفسیر قرآن برای نوجوانان، به قلم دکتر محمد بیستونی، در ۳۰ جلد با حذف آیاتی که به گروه سنی نوجوان ارتباطی ندارد، تولید شده است.

۳- تفسیر قرآن برای جوانان؛ در زمینه تفسیر قرآن برای جوانان چندین نگارش صورت گرفته است. از پیشگامان این عرصه می‌توان به کتاب «تفسیر قرآن برای جوانان»، اثر محمود متوسل، تهران، انتشارات

مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن، ۱۳۷۷، اشاره کرد؛ اما مهمترین اثری که در این زمینه برای نسل جوان کار شده است، «تفسیر قرآن مهر ویژه جوانان»، اثر دکتر محمدعلی رضایی اصفهانی است که بر اساس نیازهای نسل جوان و با قلمی روان و خوش فهم نگاشته شده است. این تفسیر در ۲۲ مجلد در قم، انتشارات پژوهش‌های تفسیر و علوم قرآن در سال ۱۳۸۷ منتشر شده است. همچنین خلاصه‌ای از این تفسیر با عنوان تفسیر قرآن مجید (مهر جوان) (تفسیر کامل تک جلدی) به چاپ رسیده است.

همچنین تکنگاشته‌هایی نیز در زمینه تفسیر موضوعی قرآن به نگارش درآمده است که از مهمترین آن‌ها می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

۱. قرآن و هنر (تفسیر موضوعی ویژه جوانان «۱»)، اثر علی نصیری، قم، پژوهش‌های تفسیر و علوم قرآن، ۱۳۸۶؛

۲. اعجاز و شگفتی‌های علمی قرآن (تفسیر موضوعی قرآن ویژه جوانان ۲)، اثر محمدعلی رضایی اصفهانی و محسن ملاکاظمی، قم، پژوهش‌های تفسیر و علوم قرآن، ۱۳۸۷؛

۳. قرآن و بهداشت روان (تفسیر موضوعی «۳»)، اثر احمد صادقیان، قم، پژوهش‌های تفسیر و علوم قرآن، ۱۳۸۷؛

۴. تفسیر موضوعی ویژه جوانان (۴)، قرآن و ریاضیات، اثر سید مرتضی علوی، قم، پژوهش‌های تفسیر و علوم قرآن، ۱۳۸۷؛

۵. تفسیر موضوعی ویژه جوانان (۵)، قرآن و کیهان‌شناسی، اثر سید عیسی مسترحمی، قم، پژوهش‌های تفسیر و علوم قرآن، ۱۳۸۷؛

۶. تفسیر موضوعی ویژه جوانان (۶) شگفتی‌های پزشکی در قرآن، قم، پژوهش‌های تفسیر و علوم قرآن، حسن‌رضا رضایی، ۱۳۸۷.

لازم به ذکر است که در بسیاری از نهادهای حوزوی و دانشگاهی، کتاب‌های متعددی با عناوین تفسیر موضوعی که به مباحث مختلف قرآنی مانند: مباحث تاریخی، علمی، اخلاقی، تربیتی و ... پرداخته شده است که دانشجویان و طلاب در این زمینه توان استفاده از معارف ناب قرآنی را پیدا می‌کنند، همچنین راه‌اندازی دوره‌های مختلف رشته تفسیر و علوم قرآن در مقاطع کارشناسی ارشد و دکتری، در دانشگاه‌های ایران، ازجمله مجتمع قرآن و حدیث جامعة المصطفی العالمية قم، نشان‌دهنده تدوین چنین تفسیرها، یا حداقل در شرف تدوین بودن چنین منابع علمی تفسیری است.

با وجود تفاسیر متعددی که برای استفاده همگان در دسترس است، بر اساس فرموده مقام معظم رهبری (دامت برکاته)، لازم و ضروری است که مفسران جوان و خوش فکر جامعه اسلامی، در زمینه نگارش تفسیر برای اقشار مختلف جامعه اقدام کرده و برای هر طیفی از افراد جامعه نگارش تفسیر داشته باشیم تا همه علاقه‌مندان بر اساس سلاقی و تخصص‌های خود به آیات الهی دسترسی داشته و توان فهم قرآن را داشته باشند.

۲. ایجاد رشته‌هایی جهت ورود به عرصه تفسیر اجتماعی قرآن

یکی از راهکارهای علمی بازگشت به قرآن، ایجاد رشته‌های تفسیر قرآن با گرایش اجتماعی است که اولین نوع از چنین گرایش تفسیری را می‌توان «تفسیر المنار» عبده نام برد که زائیده نظریه بازگشت به قرآن سید جمال‌الدین اسدآبادی بود. بعد از عبده، می‌توان به تفسیر «المیزان» علامه طباطبایی اشاره کرد که در برخی از آیات قرآن، به تفسیر اجتماعی این آیات پرداخته است. بعد از ایشان نیز تفاسیر دیگری با رویکرد و گرایش اجتماعی شکل گرفت که باعث پررنگ شدن نقش قرآن در سطح علوم اجتماعی گردید، تفاسیری همچون؛ تفسیر مراغی، تفسیر فی ظلال القرآن، محاسن التأویل، پرتوی از قرآن، تفسیر نمونه، تفسیر الکاشف و تفسیر من وحی القرآن.

تفسیر اجتماعی قرآن، شاخه‌ای از روش تفسیر اجتهادی است که درصدد کشف مراد الفاظ قرآن بر اساس نیازهای واقعی عصر حاضر است. مفسر در این روش در تلاش است، بین نظریه قرآن در زمینه مسائل اجتماعی با هدف اجتماعی هماهنگی برقرار کند (ایازی، المفسرون حیاتهم و منهجهم، ۱۴۱۴: ۵۳)؛ و در جنبه‌های مختلف اجتماعی مانند مسائل اعتقادی، اقتصادی، سیاسی، اخلاقی و حقوقی به ارائه نظریه پرداخته و درصدد رفع مشکلات اجتماعی به شبهات مختلف پاسخ دهد.

تفسیر اجتماعی در تلاش است، قرآن را به‌عنوان کتاب زندگی بشری معرفی کند و با آوردن محتوای قرآن به متن زندگی انسان، مشکلات اجتماعی بشری را رفع کند. از این رو، لازمه این امر، داشتن نگاهی مؤمنانه به قرآن و آموزه‌های آن است، نه نگاهی صرف علمی؛ چنانچه با مراجعه به چنین تفاسیری، ساده‌نویسی و استفاده نکردن از اصطلاحات علمی از خصوصیات این گرایش تفسیری بیان شده است (ذهبی، التفسیر و المفسرون، ۱۳۹۶: ۵۴۹/۲).

هم‌اکنون توجه به مباحث میان‌رشته‌ای قرآن و علوم اجتماعی در رشته‌ها و گرایش‌های مرتبط در دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی مورد توجه قرار گرفته است. از مهم‌ترین آن می‌توان به کارشناسی ارشد علوم و معارف قرآن کریم با گرایش تفسیر اجتماعی که در آزمون سراسری دانشگاه‌های کشور برگزار می‌شود. رشته قرآن و علم در مقطع دکتری با گرایش قرآن و علوم اجتماعی جامعه المصطفی العالمية، رشته علوم و معارف قرآن با گرایش تفسیر اجتماعی دانشگاه قرآن و حدیث، اشاره کرد.

معیارها، خصوصیات و ویژگی‌های تفسیر اجتماعی قرآن که برای اولین بار مورد توجه ذهبی قرار گرفته و بعد از او علامه معرفت و اندیشمندان دیگر تفسیر و علوم قرآنی به ذکر خصوصیات این نوع از تفسیر پرداخته‌اند، عبارتند از:

۱. توجه به آیاتی که درصدد حل مسائل اجتماعی قرآن هستند؛

۲. درمان مشکلات اجتماعی عصر حاضر به‌وسیله تطبیق آموزه‌های قرآنی و پاسخ درخور آن از قرآن؛

۳. توجه به آموزه‌های تربیتی و ارشادی قرآن در سطح جامعه؛
۴. استفاده از بیانی رسا و همه‌فهم برای استفاده همگانی اجتماع بشری از آیات قرآن؛
۵. توجه به شبهات و اشکال‌های مخالفان و ضرورت پاسخگویی به آن؛
۶. توجه فراگیر و همگانی و اجتماع‌محور به آیات قرآن، برخلاف رویکرد فردگرایانه؛
۷. تطبیق سنت‌های اجتماعی آیات قرآن بر اساس نیازهای عصر حاضر؛
۸. توجه به عقل و علوم تجربی قطعی در تفسیر آیات اجتماعی قرآن؛
۹. پرهیز از ورود روایات جعلی و اسرائیلیات به تفسیر اجتماعی (همان: ۵۴۸/۲-۵۴۹؛ رضایی اصفهانی، روش‌ها و گرایش‌های تفسیری قرآن (منطق تفسیر قرآن)، ۱۳۸۲: ۴۴۶-۴۴۷).

تحلیل و بررسی

گرایش و رویکردی اجتماعی بر اساس روش تفسیر اجتهادی، از ویژگی‌های تفسیری مقام معظم رهبری (دامت برکاته)، نیز هست. تفسیر سوره براءت که سلسله جلسات تفسیری معظم له در سال ۱۳۵۱ ش است، به علت دارا بودن این سوره از موضوعات اجتماعی موردتوجه قرار گرفته است. با نگاهی اجمالی به محتوای این تفسیر، گرایش و رویکرد اجتماعی در سرتاسر تفسیر موج می‌زند. پرداختن به سبک اجتماعی - سیاسی با رویکرد تربیتی، اهمیت به آیاتی از قرآن که درصدد حل مسائل اجتماعی است، عرضه مشکلات جامعه اسلامی به قرآن و جستجوی راه‌حل آن از قرآن، توجه به جهت‌گیری‌های عصر حاضر در مورد شناخت دشمنان، پرداختن به آموزه‌های تربیتی و هدایتی قرآن، پرهیز از استفاده از روایت جعلی و خرافی، تلاش برای بیانی ساده و روان از آیات قرآن و پاسخ‌گویی به شبهات مخالفان قرآن از مهمترین شاخصه‌های تفسیری حضرت آیت‌الله خامنه‌ای (دامت برکاته) در گرایش اجتماعی تفسیر قرآن است (خامنه‌ای، بیان قرآن (تفسیر سوره براءت)، ۱۳۶۹).

۳. اسلامی سازی علوم انسانی با مبانی قرآنی

یکی از راهکارهای علمی بازگشت به قرآن در اندیشه مقام معظم رهبری (دامت برکاته) تولید علم و ایجاد رشته‌های علوم انسانی با مبانی قرآنی و اسلامی و در اصطلاح اسلامی سازی علوم انسانی است. این راهکار بیش از یک دهه، مورد تأکید مقام معظم رهبری (دامت برکاته) قرار گرفته و در سخنرانی‌های مهمی به این مسئله اشاره نموده‌اند. به عقیده معظم له «بسیاری از علوم انسانی، پایه‌ها و مایه‌های محکمی در اینجا (ایران اسلامی) دارد؛ یعنی در فرهنگ گذشته خود ما.» (بیانات در دیدار اساتید و دانشجویان دانشگاه امام صادق (ع)، ۸۴/۱۰/۲۹).

رهبر معظم انقلاب، لزوم توجه داشتن به مبانی اسلامی و ایرانی برخی از علوم انسانی غربی را تذکر داده و می‌فرماید:

«شما به مبانی خودتان نگاه کنید؛ ما تاریخ، فلسفه، فلسفه دین، هنر و ادبیات و بسیاری از علوم انسانی دیگری که دیگران حتی آن‌ها را ساخته‌اند و به صورت یک علم درآورده‌اند - یعنی یک بنای علمی به آن داده‌اند - مواد آن در فرهنگ و میراث علمی، فرهنگی و دینی خود ما وجود دارد. باید یک بنای این‌چنینی و مستقل بسازیم.» (همان).

مقام معظم رهبری (دامت برکاته)، با گلایه از مجموعه‌های دانشگاهی، به کم‌کاری در اسلامی سازی علوم انسانی بر مبادی و مبانی قرآنی اشاره دارند. ایشان علوم انسانی غربی را مبتنی بر جهان‌بینی غیراسلامی می‌دانند. به عقیده معظم له، «این علوم مبتنی بر فهم دیگری از عالم آفرینش است و غالباً مبتنی بر نگاه مادی است. این نگاه، نگاه غلطی است؛ این مبنا، مبنای غلطی است. درحالی‌که ما این علوم انسانی را به صورت ترجمه‌ای، بدون اینکه هیچ‌گونه فکر تحقیقی اسلامی در آن انجام دهیم، می‌آوریم در دانشگاه‌های خودمان و در بخش‌های مختلف تعلیم می‌دهیم؛ درحالی‌که ریشه و پایه و اساس علوم انسانی را در قرآن باید پیدا کرد. یکی از بخش‌های مهم پژوهش قرآنی این است. باید در زمینه‌های گوناگون به نکات و دقائق قرآن توجه کرد و مبانی علوم انسانی را در قرآن کریم جستجو کرد و پیدا کرد؛ و مبنا باید مبنای قرآنی باشد» (بیانات در دیدار جمعی از بانوان قرآن‌پژوه کشور، ۱۳۸۸/۰۷/۲۸).

در اندیشه حضرت آیت‌الله خامنه‌ای، لزوم تحول در علوم انسانی بر اساس آموزه‌های اسلامی و تفکر دینی از ضروریاتی است که سال‌هاست مورد تأکید است. ایشان معتقدند: «با تأکیدی که بر علوم انسانی شده، تقریباً علوم انسانی هم به همان شکل علوم پایه اداره می‌شود و باز همچنان همان اشکال به قوت خودش باقی است. ما آغوشمان را باز کرده‌ایم و حرف‌هایی که الآن در زمینه‌های جامعه‌شناسی، روان‌شناسی، تاریخ و حتی فلسفه و ادبیان مطرح است، از خارج برای ما دیکته می‌شود. ما باید در زمینه علوم انسانی یک کار اساسی بکنیم و این حرفی نیست که امروز به ذهن کسی رسیده باشد؛ نه، این حرف، سال‌هاست که گفته شده و باید تحقق پیدا کند» (بیانات مقام معظم رهبری، ۱۳۸۴/۱۰/۱۳).

تحلیل و بررسی

اسلامی‌سازی علوم، نظریه‌ای است که بر اساس مبانی اسلامی - قرآنی بنا شده که در اصطلاح جدید به «علم دینی» مرسوم شده است.

محققان در تعریف علم دینی گفته‌اند: علم دینی علمی است که در آن، بینش الهی بر عالم حاکم باشد، بینشی که خدا را خالق و نگه‌دارنده جهان می‌داند؛ عالم وجود را منحصر به عالم مادی ندانسته، برای جهان هدف قائل است و اعتقاد به یک نظام اخلاقی دارد. در مقابل این علم، علم سکولار است که کاری به خدا ندارد، تنها برای عالم ماده شأنیت قائل است، اصولاً هدف‌دار بودن جهان برای آن مطرح نیست و فارغ از ارزش‌هاست (گلشنی، از علم سکولار تا علم دینی، ۱۳۷۷: ۲).

رابطه علم و دین و تعامل این دو از مهمترین مباحثی است که در قرون معاصر، اندیشه دانشمندان جهان را به خود جلب کرده است. این مباحث در میان اندیشمندان اسلامی نیز با عناوین متعددی از قبیل: علم دینی، اسلامی سازی علم، اسلامی سازی معرفت و علم سنتی در حال پیگیری بوده و مشغول نظریه پردازی هستند. در حقیقت این تفکر، پاسخی درباره ارتباط و تعامل میان علم و دین است که برخی قائل به تضاد و تناقض این دو شده، عده‌ای به تباین و جدایی و برخی به سازگاری و همراهی علم و دین رأی داده‌اند.

گفتمان‌های اسلامی که در این زمینه شکل گرفت، دو عامل اساسی در نظریه‌های آن‌ها دارای نقش اساسی بودند: نخست، نوع نگرش به جهان غرب و مدرنیته؛ دوم: توجه به ارزش‌های اسلامی موجود در جهان اسلام. عده‌ای از اندیشمندان اسلامی در گفتمان «نوگرایی» که به دلیل قدرت ظاهری غرب در علم و فناوری، رویکرد تدافعی را اتخاذ کرده و درصدد این بودند که اندیشه‌های غربی را در جهان اسلام و علم اسلامی به کاربندند، البته این علم را به‌زعم خود، بومی کرده و تا زمانی که منافاتی با ارزش‌های اسلامی نداشتند، پیش رفتند و رابطه تعاملی بین علم و دین اخذ کردند. افرادی مانند سید جمال‌الدین اسدآبادی و علامه اقبال لاهوری از نظریه‌پردازان این حوزه بودند (کلانتری، نظام معنایی گفتمان «اسلامی سازی علم، ۱۳۹۲: ۳۱).

در مقابل جریان قبلی، عده‌ای از اندیشمندان اسلامی نیز به تضاد علم اسلامی با علم و مدرنیته غرب در گفتمانی با صبغه «اصل‌گرایی» قائل شده و رویکردی تعارض‌گرایانه میان علم و دین را اتخاذ کردند. به اعتقاد ایشان بین علم اسلامی و علم و تمدن غربی هیچ سازگاری وجود نداشته و علم اسلامی رویکردی تهاجمی علیه علم غربی دارد. این گروه ضمن تکفیر علوم غربی، هر نوع اقتباس از تجربه‌های غربی را نوعی سازش با دنیای غرب دانسته و آن را مظهر «سیاست شیطانی» قلمداد کردند، از نظریه‌پردازان این گفتمان می‌توان به سید قطب اشاره کرد (همان؛ سید قطب، معالم فی الطريق، ۱۴۱۵).

گفتمان سوم که در چند دهه اخیر شکل گرفته است، نگاهی نقادانه - نه متعارض یا خوش‌بین - به تمدن غربی دارد، گفتمانی است که در حوزه علوم انسانی قائل به تعارض با غرب و علم مدرن است،

ولی در حوزه علوم تجربی و فنی، قائل به تعامل با غرب یا جهت‌دهی به علوم غربی است. با توجه به تأکید این گفتمان بر شکل‌دهی به تمدن نوین اسلامی و در مقایسه با دو گفتمان پیشین، می‌توان نام این گفتمان را «تمدن‌گرایی» نامید. همچنین با تأکید بر نشانه اسلامی‌سازی علم، می‌توان آن را «گفتمان اسلامی‌سازی علم» نامید (کلانتری، نظام معنایی گفتمان «اسلامی‌سازی علم، ۱۳۹۲: ۳۲).

رهبر معظم انقلاب (دامت برکاته)، به‌عنوان سردمدار گفتمان سوم، یکی از نظریه‌پردازان این گفتمان در اندیشه اسلامی است. با بررسی دیدگاه‌های نقد گرایانه ایشان درباره فرهنگ و علم غرب به اهمیت این مسئله پی برده می‌شود. معظم له حل مشکل جهان اسلام را با یک «جنبش نرم‌افزاری» به تولید علم دانسته و آن را مقدمه ایجاد تمدن نوین اسلامی در آینده جهان اسلام می‌داند.

علم در اندیشه رهبر معظم انقلاب، جایگاه بسیار رفیعی دارد؛ به‌باور معظم له علم، «مولد قدرت و ثروت» و یک موهبت الهی است و جمهوری اسلامی برای دفاع از ارزش‌ها و رفع مشکلات خود باید به آن دست یافت. به اعتقاد ایشان، نه‌تنها منافاتی میان علم‌گرایی و دین‌گرایی وجود ندارد، بلکه روح دینی، کمک و پشتیبانی روح علمی است و در اسلام هیچ‌گونه ضدیتی با علم و مدرنیته وجود ندارد (بیانات مقام معظم رهبری، ۱۳۸۳/۹/۲۶).

به اعتقاد حضرت آیت‌الله خامنه‌ای (دامت برکاته) به علت آمیختگی دین اسلام با علوم انسانی و تضاد فرهنگ غربی با فرهنگ اسلامی، لازم است نسبت به اسلامی‌سازی علوم انسانی حساس شد و به تدوین علوم انسانی بر اساس پایه‌ها، دید و تفکر اسلامی و خصوصاً جهان‌بینی اسلامی پرداخت که در اینجا قرآن نقش محوری داشته و ریشه و پایه و اساس علوم انسانی را باید در قرآن یافت.

البته این به آن معنا نیست که انتظار داشته باشیم، همه جزئیات علوم در قرآن وجود داشته باشد؛ بلکه مقصود آن است که قرآن به مبانی، اهداف، اصول و برخی روش‌های علوم اشاره می‌کند و به این صورت به علوم بشری به‌ویژه علوم انسانی جهت‌دهی می‌دهد تا از این طریق هدایت همه‌جانبه انسان را محقق سازد و از انحراف‌هایی جلوگیری کند که در اثر علم ناقص بشری حاصل می‌شود تا انسان به سعادت و کمال نهایی خود برسد.

۴. ایجاد بسترهای لازم جهت نظریه‌پردازی‌های قرآنی و تولید علم در علوم انسانی

نظریه‌پردازی از مهم‌ترین و ضروری‌ترین مسائل در پیشرفت و تولید علم جدید است که نیازمند هر دانشی است. خاستگاه نظریه‌های جدید علمی، بیشتر از متن اصلی دانش موردنظر برخاسته و در برخی موارد از علوم دیگر نیز ناشی می‌شود. در قرآن کریم و علوم اسلامی نیز غالب نظریه‌پردازی‌های علمی که منتسب به قرآن می‌شود، از آیات قرآن کریم و به کمک روایات معصومین (ع) سرچشمه می‌گیرد.

رهبر معظم انقلاب (دامت برکاته)، درباره تعریف نظریه‌پرازی و تولید علم و تفاوت آن با تحصیل علم می‌فرماید: نظریه‌پردازی و تولید علم - یعنی شکستن مرزهای علم و پیشرفت کردن - که با تحصیل علم و تبحر در علم تفاوت دارد؛ ما اولی را نیاز داریم. نه اینکه به دومی نیاز نیست؛ اما دومی کافی نیست. اینکه نوشته و تحقیق و فرآورده‌ی ذهن دانشمندان در زمینه‌ی علوم مختلف - چه علوم انسانی، چه علوم تجربی - بیاید و خوب دانسته شود و همین‌ها محور تشخیص و معرفت نهایی انسان شود، چیز مطلوبی نیست. ما می‌بینیم که در زمینه‌های مختلف، تحقیق و پژوهش و رسیدن به نظریه در دنیای مادی و دنیای غرب، مبنای قابل قبول و مورد اعتمادی نبوده؛ بخصوص در زمینه‌ی علوم انسانی، که در علوم تجربی و در فناوری هم اثر خودش را نشان می‌دهد (بیانات در دیدار جمعی از اساتید دانشگاه‌ها، ۱۳۸۳/۰۹/۲۶).

ایشان همچنین می‌فرمایند: «البته وقتی از علم صحبت می‌شود، ممکن است در درجه اول، علوم مربوط به مسائل صنعتی و فنی به نظر بیاید؛ اما من به طور کلی و مطلق این را عرض می‌کنم. علوم انسانی، علوم اجتماعی، علوم سیاسی، علوم اقتصادی و مسائل گوناگونی که برای اداره یک جامعه و یک کشور به صورت علمی لازم است، به نوآوری و نواندیشی علمی - یعنی اجتهاد - احتیاج دارد.» (بیانات در دیدار با دانشجویان و اساتید دانشگاه صنعتی امیرکبیر، ۷۹/۱۲/۹).

معظم له در دیدار با اساتید و دانشجویان دانشگاه‌های شیراز فرموده‌اند: «... تحقیق کنید، به فکر نظریه‌سازی باشید. الگو گرفتن بی‌قید و شرط از نظریه‌پردازی‌های غربی و شیوه ترجمه‌گرانی را غلط و خطرناک بدانید. ما در زمینه علوم انسانی به نظریه‌سازی احتیاج داریم.» (بیانات در دیدار با دانشجویان و اساتید دانشگاه‌های شیراز، ۸۷/۲/۱۴).

ایشان یکی از وظایف حوزه‌های علمیه را نظریه‌پردازی در علوم مربوط به خود دانسته و معتقد است، تولید و تبیین و تدوین فکر، کار حوزه‌های علمیه است و حوزه‌های علمیه باید در این زمینه وارد میدان شوند (بیانات در دیدار اعضای مجلس خبرگان، ۱۳۸۰/۰۶/۱۵).

حضرت آیت الله خامنه‌ای (دامت برکاته) یکی از نیازهای امت اسلامی ما جهت ایجاد تمدن نوین اسلامی را تولید علم و نظریه‌پردازی می‌داند (بیانات در جمع اساتید، فضلا و طلاب حوزه علمیه قم در مدرسه فیضیه، ۱۳۷۹/۰۷/۱۴).

یکی از نظریاتی که توسط ایشان در همین زمینه مطرح شده است، نظریه «ابتناء» است. به این معنا که مبانی علوم انسانی در قرآن موجود است که عبارت‌اند از: مبانی عام - هستی‌شناختی، انسان‌شناختی، ارزش‌شناختی و معرفت‌شناختی -؛ مبانی خاص تفسیری که در مطالعات میان‌رشته‌ای

قرآن و علوم انسانی تأثیر دارد، مانند الهی بودن قرآن، حجیت ظواهر، عدم تحریف قرآن و...؛ مبانی
اخص که در تفسیر علمی جاری است و در اینجا نیز مؤثر است، مانند: رابطه سازگاران قرآن و علوم؛
مبانی ویژه تعامل قرآن با علوم انسانی مانند مرجعیت علمی قرآن در علوم انسانی و جامعیت قرآن؛ و
مبانی رویکردهای مطالعات میان‌رشته‌ای قرآن و علوم انسانی که به مبانی سه زیر مجموعه رویکرد
گزاره‌ای، رویکرد نظام‌واره و رویکرد نگرشی تقسیم می‌شود (رضایی اصفهانی، نظریه ابتناء علوم
انسانی بر قرآن، ۱۳۹۶: ۱۴-۳۵).

تحلیل و بررسی

نظریه، مجموعه‌ای از سازه‌ها (مفاهیم)، تعاریف و گزاره‌های به هم مرتبط است که از طریق
مشخص ساختن روابط بین متغیرها، با هدف تبیین و پیش‌بینی پدیده‌ها، دید نظام‌یافته‌ای از پدیده‌ها
ارائه می‌کند (Kerlinger, F. N. P, 1986).

محققان در تعریف نظریه‌پردازی علمی قرآن گفته‌اند: نظریه‌پردازی قرآنی عبارت است از، «ایده‌ها
و اخبار غیبی قرآنی در حوزه علوم طبیعی و انسانی که هنوز در علم کشف نشده است.» (رضایی
اصفهانی، نظریه ابتناء علوم انسانی بر قرآن، ۱۳۹۶: ۲۲).

قرآن کریم در حوزه‌هایی متعددی مانند: مبانی، روش‌ها، هدف‌دهی، نظام‌سازی و موضوع‌سازی
می‌تواند در خصوص آن نظریه‌پردازی کند و به‌طورکلی علوم انسانی با روش تفسیر موضوعی است که
می‌تواند در جایگاه نظریه‌های علمی قرآن مطرح شود؛ چراکه شامل عناصر نوآمد و متمایز از نظام‌های
همخوان در علوم جدید است (همان: ۷۴-۷۷).

مراحل نظریه‌پردازی قرآنی در حوزه علوم انسانی که بر اساس روش تفسیر موضوعی مبتنی است،
در دوازده مرحله شکل گرفته و نظریه اصلی مطرح می‌شود. با بررسی روش‌های محققان و نظریه‌پردازان
علوم اسلامی می‌توان این مراحل را در موارد زیر عنوان کرد: انتخاب مسئله، ایضاح مفاهیم کلیدی
مسئله، تهیه ساختار و طرح مسئله، آگاهی از فعالیت‌های قبلی انجام شده و پیشینه مسئله، به‌دست
آوردن مهمترین نظریه‌ها و دیدگاه‌ها در پیرامون مسئله، مطالعه در متن قرآن و استخراج آیات مرتبط،
ارائه فرضیه‌های مناسب برای جواب مسئله، دسته‌بندی و تقسیم‌بندی و مرتب کردن آیات، تفسیر و
شرح آیات جمع‌آوری شده، مشخص کردن حد دلالت آیات بر مسئله، استخراج نظریه، ارزیابی نظریه
(کریمی، فرایند نظریه‌پردازی قرآنی در حوزه تفسیر موضوعی، ۱۳۹۸: ۱۸۹-۲۱۷).

۵. ایجاد آموزش و پرورش قرآنی

آخرین راهکاری که از دیدگاه مقام معظم رهبری (دامت برکاته) به عنوان راهکار علمی بازگشت به قرآن حساب می شود، توجه به آموزش های قرآنی در وزارت آموزش و پرورش است. حضرت آیت الله خامنه ای (دامت برکاته) با اهمیت بودن تدریس قرآن از کودکی و نوجوانی را در جامعه اسلامی از ضروریات دانسته و این راهکار را از امور زیربنایی آموزش می داند. به عقیده معظم له، یکی از مهمترین مجاری برای تربیت و تعلیم جامعه اسلامی، توجه به آموزش نسل نو، کودکان، نوجوانان و جوانان هستند که رسالت تربیت این نسل در اختیار وزارت آموزش و پرورش است. این نهاد وظیفه سنگین تولید منابع انسانی متعهد در جامعه اسلامی را بر عهده دارد. به نظر مقام معظم رهبری (دامت برکاته)، آموزش و پرورش، مهمترین دستگاه مولد است (بیانات در دیدار معلمان سراسر کشور، ۱۳۸۵/۲/۱۲).

این دستگاه مولد، یک کارگاه عمومی آموزشی است برای همه افراد یک جامعه از یک نقطه ای وارد این مجموعه و این کارگاه می شوند و از یک نقطه ای خارج می شوند؛ آن هم در دورانی از حیات یک انسان که هیچ دورانی از لحاظ فراگیری، به اهمیت این دوران نیست؛ دوران طلایی فراگیری، یعنی از شش سالگی تا هجده سالگی، عموم مردم، در بهترین دوره های زندگی برای فراگیری وارد کارگاه عظیمی می شوند که اسمش آموزش و پرورش است. (بیانات در دیدار وزیر، معاونان و مدیران آموزش و پرورش سراسر کشور، ۱۳۸۶/۵/۳؛ خسروپناه، منظومه فکری حضرت آیت الله العظمی خامنه ای، ۱۳۹۶: ۱/ ۶۸۷). از این رو، لازم است که آموزش های آن نیز کاملاً اسلامی بوده و بر اساس فرهنگ و معارف ناب قرآنی شکل بگیرد.

حضرت آیت الله خامنه ای (دامت برکاته) معتقد است، آموزش و پرورش کنونی کشور ما، ساخته و پرداخته فکر ما، برنامه های ما و فلسفه ما نیست و این جزء مسلماتی است که به آن توجه نمی کنیم! از روزی که نظامی به نام نظام آموزش و پرورش در این کشور به وجود آمد، بنای کار بر آن فلسفه ای نبود که ما امروز دنبال آن فلسفه هستیم. دو عیب بزرگ وجود داشت، یک عیب از جنبه اعتقادی و ایمانی، یک عیب از جنبه سیاسی و مدیریتی (بیانات مقام معظم رهبری در دیدار وزیر، معاونان و مدیران آموزش و پرورش سراسر کشور، ۱۳۸۶/۵/۳؛ خسروپناه، منظومه فکری حضرت آیت الله العظمی خامنه ای، ۱۳۹۶: ۱/ ۶۷۷-۶۷۸).

عیب جنبه ایمانی این بود که کسانی که آموزش و پرورش جدید را وارد کشور کردند، نه فقط نیتشان متدین کردن مردم و جوان ها نبود، بلکه به عکس، نیتشان دور کردن مردم از عقاید دینی بود. از نظر مقام معظم رهبری (دامت برکاته)، بعضی از طراحان اولیه، برنامه ریزان و نویسندگان کتاب های درسی در

وزارت آموزش و پرورش، کاملاً جزو آدم‌های بی‌دین نبودند؛ در بین آن‌ها آدم‌های متدین هم بود؛ اما کلان برنامه این بود. همان برنامه‌ای که در آموزش و پرورش به یک شکل، در مسئله کشف حجاب به یک شکل، در مسئله کوییدن مراکز مذهبی به وسیله رضاخان به یک شکل خودش را نشان می‌داد؛ یعنی توسعه تفکرات غیردینی، بلکه ضد دینی (همان).

از نظر معظم له، در مسائل روبنایی کارهای زیادی شده است: کتاب‌ها با «بسم‌الله» شروع نمی‌شد، حالا با «بسم‌الله» شروع می‌شود؛ آیه قرآن نداشت، حالا دارد. کارهای خوبی از این دست انجام گرفته است؛ اما این تغییرات از نظر ایشان مبنایی و بنیادی نیست و لازم است اتفاق دیگری در این عرصه بیفتد (بیانات در دیدار وزیر، معاونان و مدیران آموزش و پرورش سراسر کشور، ۱۳۸۶/۵/۳؛ خسروپناه، منظومه فکری حضرت آیت‌الله العظمی خامنه‌ای، ۱۳۹۶: ۱/۶۷۸).

مقام معظم رهبری (دامت برکاته)، یکی از اصول و سیاست‌های کلی ایجاد تحول در نظام آموزش و پرورش کشور را توسعه فرهنگ و معارف اسلامی و یادگیری قرآن (روخوانی، روان‌خوانی و مفاهیم) و تقویت انس دانش‌آموزان با قرآن و سیره پیامبر اکرم ﷺ و اهل بیت ﷺ و گسترش فرهنگ اقامه نماز می‌داند (ابلاغ سیاست‌های کلی ایجاد تحول در نظام آموزش و پرورش، ۱۳۹۲/۰۲/۱۰).

حضرت آیت‌الله خامنه‌ای (دامت برکاته) با اشاره به نقش تمامی نهادهای دولتی در سازندگی قرآنی و خصوصاً نقش آموزش و پرورش در این باره می‌فرماید: در این چهارچوب بایستی وارد سازندگی قرآنی شد و کارهای اساسی را انجام داد، برای اینکه محتواها به معنای حقیقی کلمه قرآنی بشود؛ رفتار فردی ما، رفتار مدیریتی ما، رفتارهای سازمانی ما، رفتار ما در آموزش و پرورش - یعنی دستگاه آموزش و پرورش ما شامل دانشگاه‌ها و پژوهشگاه‌ها و حوزه‌ها و همه‌جا - رفتار در درون خانواده‌ی ما، رفتارهای سیاسی ما، رفتار بین‌المللی ما، همه بر اساس اسلام باشد؛ این کی خواهد شد؟ آن وقتی که ما با مفاهیم قرآن، به‌درستی آشنا باشیم. این همان کاری است که با این حرکت عظیم قرآن‌پژوهی - چه بخش زنانه‌اش، چه بخش مردانه‌اش - تحقق پیدا خواهد کرد. جهت باید این باشد؛ در این سمت بایستی پژوهش‌ها حرکت بکنند (بیانات در دیدار جمعی از بانوان قرآن‌پژوه کشور، بیانات، ۱۳۸۸/۷/۲۸).

رهبر معظم انقلاب (دامت برکاته)، به اهمیت آموزش زبان عربی به دانش‌آموزان و نقش آن در آشنایی با معارف قرآنی و دینی اشاره کرده و این کار را یکی از وظیفه اصلی آموزش و پرورش می‌داند، معظم له معتقد است، ما به نوع خاصی از آموزش عربی نیازمندیم. معارف اسلامی و معارف دنیا و آخرت ما در قرآن، نهج البلاغه، صحیفه سجاده و... قرار دارد. نسل ما چقدر وقت دارد این‌ها را یاد

بگیرد؟ آیا باید دائماً بنشینیم و ترجمه کنیم؟ نه؛ ما باید عربی را چنان بیاموزیم که دانش‌آموزان و لو هیچ قاعده‌ای را هم ندانند، وقتی متن را می‌خوانند، معنایش را بفهمند و این کاملاً ممکن است (بیانات در دیدار وزیر آموزش و پرورش و شورای تدوین کتب درسی، ۱۳۷۹/۱۰/۲۷).

معظم له در دستوری به ضرورت پیگیری تعلیم قرآن در سه مقطع آموزشی پرداخته و فرمودند: باید تعلیم قرآن را در سه مقطع پیگیری کنید: مقطع روخوانی قرآنی، مقطع روان‌خوانی قرآن، مقطع فهم مفاهیم قرآن. در مقطع روخوانی قرآن، برای این که دانش‌آموز، قرآن را یاد بگیرد، هیچ لزومی ندارد که شما داستان‌های قرآن را ذکر کنید. این داستان‌ها را بگذارید برای کتاب‌های تاریخ و دینی؛ دانش‌آموز در فراگیری روخوانی قرآن متمرکز شود. مقطع دوم، مقطع روان‌خوانی است؛ یعنی دانش‌آموز بتواند راحت قرآن بخواند. با این حساب، همه مردم ایران فرصتاً در ده سال آینده، باید به همت شما بتوانند راحت قرآن را بی‌غلط بخوانند. مقطع سوم، مقطع درک مفاهیم قرآنی است. مقطع دوم می‌تواند در دوره راهنمایی باشد، ولی مقطع سوم در دوره دبیرستان واقع شود، یا تقسیم‌بندی‌های دیگری که ممکن است صورت گیرد (بیانات در دیدار وزیر آموزش و پرورش و شورای تدوین کتاب‌های درسی ۱۳۷۹/۱۰/۲۷).

حضرت آیت‌الله خامنه‌ای (دامت برکاته) به لزوم جای دادن مفاهیم قرآنی در کتاب‌های درسی مدرسه و دانشگاه‌ها تأکید کرده و معتقدند، باید مفاهیم قرآنی به وسیله خبره‌های این کار دسته‌بندی شود و به تناسب، در جای خود و در کتاب‌های درسی - چه در مدرسه‌ها و چه در دانشگاه‌ها - گنجانده شود. این ارتباط باید دائمی باشد (بیانات در دیدار جمعی از حافظان و قاریان قرآن نونهال و نوجوان کشور، ۱۳۸۰/۶/۲۸).

رهبر معظم انقلاب (دامت برکاته)، اهمیت حفظ قرآن در کودکی را برای گرایش به قرآن و حفاظت از ایمان ایشان اساسی دانسته و می‌فرماید: برای درس قرآن اهمیت قائل شوید تا این نوجوان، چه دختر و چه پسر، به قرآن گرایش پیدا کند. به خصوص در سن کودکی باید قرآن را حفظ کند و قرآن در سینه‌ها باشد تا در دل‌ها نفوذ کند و در محیط جامعه تحقق پیدا کند (بیانات رهبر فرزانه انقلاب، ۱۳۷۲/۱۰/۲۳)؛ حفظ قرآن را جدی بگیرید، البته جوان‌ها و نوجوان‌ها که در مدرسه هستند و دبستان، اول باید روی آن‌ها اجرا شود. بعد نوجوان‌هایی که چهارده و پانزده ساله هستند. بعد جوان‌ترها و آن‌هایی که تا سی - چهل سال سنشان هست، مایوس نشوند (بیانات رهبر فرزانه انقلاب، ۱۳۷۲/۱۲/۴).

ج. نتیجه

بازگشت به قرآن مفهومی عام است که هر کدام از طرفداران این ایده معنایی مناسب با دیدگاه خویش برگزیده‌اند. عده‌ای قرآن را تنها مرجع تشریع می‌دانند و برای مصادر دیگر تشریع از قبیل عقل، روایات و اجماع حجیتی قائل نیستند؛ برخی دیگر مراد از بازگشت به قرآن را خارج کردن آن از مہجوریت ظاہری در آموزش تلاوت و تجوید و ترویج امور ظاہری قرآن دانسته‌اند. مراد از بازگشت به قرآن در این مقاله، اولویت قرآن در تشریع، حضور در اجتماع و عمل به مفاهیم فردی و اجتماعی قرآن است.

اندیشمندان مسلمان راهکارهای متفاوتی را برای این مسئله مطرح کرده‌اند، در این میان توجه به راهکارهای علمی - تفسیری که از جانب رهبر معظم انقلاب مطرح شده است، می‌تواند راهگشای جامعه اسلامی در پیشرفت قرآنی باشد. مهمترین راهکارهای مقام معظم رهبری (دامت برکاته) برای بازگشت به قرآن را می‌توان در موارد زیر خلاصه کرد: ارائه تفسیر صحیح و همه‌فهم از قرآن، ایجاد رشته‌هایی جهت ورود به عرصه تفسیر اجتماعی قرآن، ایجاد رشته‌های علوم انسانی با مبانی قرآنی - اسلامی، ایجاد بسترهای لازم جهت نظریه‌پردازی قرآنی در علوم انسانی و ایجاد آموزش و پرورش قرآنی.

منابع

۱. قرآن کریم، ترجمه: محمدعلی رضایی اصفهانی و جمعی از اساتید جامعه المصطفی، انتشارات المصطفی، قم: چاپ دوم، ۱۳۸۸.
۲. ایازی، سید محمدعلی، المفسرون حیاتهم و منهجهم، وزارت ارشاد، تهران: ۱۴۱۴ ق.
۳. بریجانیان، ماری، فرهنگ اصطلاحات فلسفه و علوم اجتماعی، ویراستار: بهاء‌الدین خرمشاهی، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، تهران: ۱۳۷۳.
۴. بسته‌کار، محمد، مناره‌ای در کویر، مجموعه مقالات آیت‌الله طالقانی، قلم، تهران: چاپ دوم، ۱۳۷۸ هـ.ش.
۵. خامنه‌ای، سید علی، بیان قرآن (تفسیر سوره براءت)، انتشارات انقلاب اسلامی، تهران: ۱۳۹۶.
۶. خسروپناه عبدالحسین و جمعی از پژوهشگران، منظومه فکری حضرت آیت‌الله العظمی خامنه‌ای، سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، تهران: چاپ سوم، ۱۳۹۶.
۷. دهخدا، علی اکبر، لغت‌نامه دهخدا، دانشگاه تهران، تهران: دوم، ۱۳۷۷ ش.
۸. ذهبی، محمدحسین، التفسیر و المفسرون، دار الکتب الحدیثیة، بیروت: الطبعة الثانية، ۱۳۹۶ ق.
۹. رضایی اصفهانی، محمدعلی، «نظریه ابتناء علوم انسانی بر قرآن»، کنگره بین‌المللی قرآن و علوم انسانی، جامعه المصطفی العالمية، قم: ۱۳۹۶.
۱۰. —، روش‌ها و گرایش‌های تفسیری قرآن (منطق تفسیر قرآن)، انتشارات مرکز جهانی علوم اسلامی، قم: ۱۳۸۲.
۱۱. زرقانی، عبدالعظیم، مناهل العرفان فی علوم القرآن، دار الکتب العلمیة، بیروت: ۱۹۸۸ م.
۱۲. زرکشی، بدرالدین، البرهان فی علوم القرآن، دار المعرفة، بیروت: ۱۴۰۸ ق.
۱۳. سید قطب، معالم فی الطريق، دار الشروق، بیروت: ۱۴۱۵ ق.
۱۴. سیوطی، جلال الدین، الاتقان فی علوم القرآن، دار الکتب العربی، بیروت: چاپ دوم، ۱۴۲۱ ق.
۱۵. کریمی، مصطفی، «فرایند نظریه‌پردازی قرآنی در حوزه تفسیر موضوعی»، دوفصلنامه علمی مطالعات قرآن و حدیث، سال سیزدهم، شماره اول (پیاپی ۲۵)، پاییز و زمستان ۱۳۹۸.
۱۶. کلانتری، عبدالحسین؛ خاکی، حسن ناصر؛ نجم، نجمه، «نظام معنایی گفتمان «اسلامی سازی علم»، دوفصلنامه الگوی پیشرفت اسلامی و ایرانی، سال دوم، شماره ۴، پاییز و زمستان ۱۳۹۲.
۱۷. گلشنی، مهدی، از علم سکولار تا علم دینی، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، تهران: ۱۳۷۷.
۱۸. ناصح، علی احمد، اعرابی، غلامحسین، وفا، نصرالله، بررسی و نقد دیدگاه‌های قرآنی و حدیثی قرآنیون اهل سنت، پژوهشنامه معارف قرآنی، سال ۵، شماره ۱۶، بهار ۱۳۹۳.
۱۹. معرفت، محمدهادی، تفسیر و مفسران، ترجمه: خیاط و نصیری، موسسه فرهنگی التمهید، قم: ۱۳۷۹ ش.
۲۰. بخش بیانات پایگاه اینترنتی مقام معظم رهبری حضرت آیت‌الله العظمی خامنه‌ای، به آدرس <http://www.khamenei.ir>

21. Kerlinger, F. N. P 9, Foundations of behaviorl Resaerch, 2 nd ed., New York, (1986) .

References

1. The Holy Quran, Translated by Muhammad Ali Rezaei Isfahani and A Group of Professors of Al-Mustafa University, Al-Mustafa Publications, Qom: 2nd Edition, 2009.
2. Ayazi, Seyyed Muhammad Ali, Al-Mafsrn Hayatuhum va Manhajuhum (The Interpreters' Works and Methods), Ministry of Guidance, Tehran: 1414 AH.
3. Bestekar, Muhammad, *A Minaret in the Desert, Collection of Ayatullah Taliqani's Articles*, Qalam, Tehran: 2nd Edition, 1999.
4. Brijanian, Mari, Glossary of Philosophy and Social Sciences Terms, Editor: Bahauddin Khorramshahi, Research Institute of Humanities and Cultural Studies, Tehran: 1994.
5. Dehkhoda, Ali Akbar, Dehkhoda Dictionary, University of Tehran, Tehran: 2nd Edition, 1998.
6. Dhahabi, Muhammad Hossein, Al-Tafsir wa Al-Mafassirun (Exegesis and Interpreters), Dar al-Kutub al-Hadithah, Beirut: 2nd Edition, 1396 AH.
7. Gulshani, Mehdi, From Secular Science to Religious Science, Research Institute of Human Sciences and Cultural Studies, Tehran: 1998.
8. Kalantari, Abdul Hossein; Khaki, Hassan Nasir; Najm, Najmeh, "The Semantic System of the "Islamization of Science" Discourse, bi-quarterly Journal of Islamic and Iranian Progress Model, 2nd Year, Number 4, Fall and Winter 2013.
9. Karimi, Mustafa, "Process of Quranic Theorizing in the Field of Thematic Interpretation", Scientific bi-quarterly of Quran and Hadith Studies, 13th Year, Number 1 (Series No. 25), Fall and Winter 2019.
10. Kerlinger, F. N. P ۹, Foundations of Behavioral Research, 2nd ed., New York, (1986).
11. Khamenei, Seyyed Ali, *Explanation Quran (Commentary on Surah Bara't)*, Islamic Revolution Publications, Tehran: 2017.
12. Khosropanah Abdul Hossein and A Group of Researchers, The Intellectual System of Grand Ayatullah Khamenei, Islamic Culture and Thought Research Institute Publishing Organization, Tehran: 3rd Edition, 2017.
13. Ma'rifat, Muhammad Hadi, Tafsir va Mufasssirun (Exegesis and Interpreters), Translation: Khayyat and Nasiri, Al-Tamhid Cultural Institute, Qom: 2000.
14. Nasih, Ali Ahmad, Arabi, Ghulamhossein, Wafa, Nasrullah, Review and Criticism of the Quranic and Hadith Views of Sunni Quranists, Research Journal of Quranic Studies, Year 5, Number 16, Spring 2014.
15. Rezaei Isfahani, Muhammad Ali, "Theory of Humanities Based on the Quran", International Congress of Quran and Humanities, Al-Mustafa International University, Qom: 2017.

16. Rezaei Isfahani, Muhammad Ali, Methods and Tendencies of Interpretation of the Quran (the Logic of Interpretation of the Quran), Publications of the World Center for Islamic Sciences, Qom: 2003.
17. Seyyed Qutb, Pathmarks of the Way, Dar al-Shuruq, Beirut: 1415 AH.
18. Statements Second Step of the Supreme Leader Ayatullah Khamenei website at <http://www.khamenei.ir>
19. Suyuti, Jalal al-Din, Al-Itqan fi Ulum al-Quran (A Perfect Guidance in the Sciences of the Quran), Dar al-Kitab al-Arabi, Beirut: 2nd Edition, 1421 AH.
20. Zarakashi, Badr al-Din, Al-Burhan in the Sciences of the Quran, Dar al-Ma'rifah, Beirut: 1408 AH.
21. Zarqani, Abdul Azim, Manahil al-Irfan fi Ulum al-Quran (Sources of Knowledge in Quranic Sciences), Dar al-Kutub al-Ilamiyyah, Beirut: 1988.